

ПОШИРЕННЯ НАСИЛЬСТВА ТА БУЛІНГУ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ: РОЛЬ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ

Проаналізовано негативний вплив показу насильства в електронних ЗМІ на девіантну поведінку неповнолітніх. Булінг та один із його різновидів — кібербулінг, є перешкодою для розв'язання проблеми протидії насильству серед неповнолітніх. Відповідальність за доступ до електронних ЗМІ та їх використання неповнолітніми як вдома, так і в освітніх закладах несуть батьки й учителі.

Ключові слова: злочинність серед неповнолітніх, електронні засоби комунікації, насильство, булінг, кібербулінг, електронні засоби масової інформації.

Kvasha Roman. Extension of violence and bullying against smokers: the role of electronic means of communication

The article analyzes the negative influence of the display of violence in electronic mass media on deviant behavior of minors. Bullying and one of its varieties, cybersquatting, is an obstacle to solving the problem of counteracting violence among minors. Responsibility for access to electronic media and their use by minors at home and in educational institutions is borne by parents and teachers.

Key words: juvenile delinquency, electronic communications, violence, bullying, cyberbullying, electronic media.

Запобігання девіантній поведінці та злочинності в середовищі неповнолітніх, насамперед насильницькій, є одним із пріоритетних напрямів державної політики. В Україні спостерігається процес постійного підвищення насильства серед молоді, зростання агресивної поведінки серед учнів закладів загальної середньої освіти, що створює загрозу нормальному фізичному та психічному розвитку дітей. Складне соціально-політичне становище в Україні в умовах руйнації моральних принципів, дезорієнтації більшої частини дорослого населення, трансформації державної системи соціального захисту

© КВАША Роман Сергійович — аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

та послаблення виховної ролі сім'ї негативно впливають на формування правосвідомості дітей, призводять до відхилень від нормативно врегульованої поведінки¹. Сьогодні особливої актуальності набуває така складова, як вплив засобів масової інформації (далі — ЗМІ), соціальних мереж та Інтернет-спільнот (*електронні засоби комунікації, електронні ЗМІ*). Засоби масової комунікації ... все частіше вводять свого споживача в стан, де діють механізми і неписані закони особистого збагачення, відчуженості, байдужості до суспільства, усе більше розбещують його безсоромністю і насильством, пропагандою наркотиків, алкоголю, злочинності і безкарності².

Електронні засоби комунікації здійснюють у багатьох випадках негативний вплив кримінальної субкультури на девіантну поведінку дітей та поширення різних проявів насильства у молодіжному середовищі. Зокрема, булінг сьогодні є однією із актуальних проблем сучасності, яка потребує ретельного вивчення, однак відсутність достатньої інформації про явище та один з його різновидів — кібербулінг є перешкодою для розв'язання проблеми протидії насильству серед неповнолітніх.

Важливою у цьому контексті є Рекомендація N R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ», яка ухвалена Комітетом міністрів на 607-му засіданні заступників міністрів ще від 30 жовтня 1997 р. (далі — Рекомендація). У документі відзначено, що збільшення обсягів показу насильства електронними ЗМІ, внаслідок чого це стає важливою соціальною проблемою. Залежно від ситуації, існує багато способів показу насильства в ЗМІ, починаючи від інформації — і до розваги; та що, зокрема в останньому випадку, насильство іноді подається, як звичайна подія або навіть прославляється, щоб привернути увагу великої аудиторії. Звернено увагу на те, що, незважаючи на проголошену мету, насильство іноді подається електронними ЗМІ без жодної для цього причини, його показ жодним чином не виправдовується контекстом, досягаючи неприйняттого, нелюдського й образливого рівня, а також надмірних обсягів. Це може погіршувати фізичний, розумовий або моральний розвиток суспільства,

зокрема молоді, приводячи, наприклад, до зростаючої нечутливості до страждань, почуття небезпеки й недовіри³. Очевидно, що ці прогнози виявились точними.

Насильство серед неповнолітніх, його детермінанти та заходи протидії є предметом досліджень багатьох вітчизняних науковців, Ю.В. Александрова, В.С. Батиргареевої, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, В.І. Борисова, О.І. Бугери, В.М. Бурдіна, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, С.Ф.Денисова, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, О.Г. Колба, О.М. Костенка, І.П. Лановенка, О.М. Литвинова, М.І. Мельника, І.М. Михайлової, П.П. Михайленка, А.В. Савченка, Д.А. Тузова, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, П.Л. Фріса, В.І. Шакуна, Н.С. Юзікова Н.М. Ярмиш та інших. Однак недостатньо уваги приділено ролі електронних засобів комунікації у поширенні насильства та булінгу серед неповнолітніх, що і є метою цієї статті.

Останнім часом все частіше звертається увага на проблему булінгу як різновиду насильства, яке вчиняється у школах. Булінг — достатньо нове поняття в сучасному суспільстві. Цей термін сьогодні має міжнародний характер, уособлює цілу низку соціальних, моральних, психологічних, юридичних і педагогічних проблем.

Рівень насильства серед молодих українців, його підвищена суспільна небезпека та жорстокість викликає занепокоєння в суспільстві. Насильство у середовищі неповнолітніх традиційно знаходиться у центрі уваги уповноважених державних органів, а також науковців й громадськості загалом. Фахівці відзначають, що 80% школярів зіштовхуються з булінгом — проявами агресії, залякування та цькування. Жорстокість в Інтернеті зростатиме доти, доки існуватиме попит на відповідний контент⁴.

Насильство — поняття більш широке, ніж булінг (новела чинного законодавства України). 19 січня 2019 року набув чинності закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (№ 2657-VIII від 18.12.2018 р.), яким було внесено низку змін

до законодавчих актів України. Зокрема, КУпАП доповнено статтею 173⁴. «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», у якому визначено булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному *насильстві*, у тому числі із застосуванням *засобів електронних комунікацій*, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого ..». (курсив наш. — Р.К.). Отже, у цьому законі акцентовано увагу на насильстві і негативному впливі електронних засобів комунікації, на чому вище нами наголошувалось. Винесене перше судове рішення і саме за булінг із застосуванням засобів електронних комунікацій. Бориспільський міськрайонний суд Київської області виніс перше в Україні рішення у справі про булінг — за цькування батьків винної особи зобов'язали сплатити штраф. Про це повідомила заступник Міністра юстиції Іванна Смачило. «За результатами судового слухання було встановлено факт булінгу із застосуванням засобів електронних комунікацій. Підлітка визнано винним у цькуванні однокласника, а на його батьків накладено штраф у розмірі 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 850 гривень», — повідомила Смачило. За її словами, цей випадок засвідчує, що закон щодо протидії булінгу вже працює. «Треба, щоб діти та їхні батьки зрозуміли: булінг — не жарт, і за нього передбачена адміністративна відповідальність», — зазначила заступник міністра⁵.

Аналіз причин та умов, що породжують насильницьку злочинну поведінку неповнолітніх, свідчить, що поряд з іншими чинниками — кризою моралі, економічною нестабільністю, негативним впливом на неповнолітніх мікросередовища тощо, важливу роль у поширенні пропаганди насильства відіграють електронні засоби комунікації. Саме останні здійснюють своєрідний інформаційний фон, на основі якого неповнолітній формує певний світогляд щодо способу і стилю життя, моделей

своїєї поведінки. У сучасному світі — це преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити та панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку. Всім цим засобам притаманні якості, що їх об'єднують — звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації⁶. Законом України «Про інформацію» у ст. 22 визначено, що *засоби масової інформації* — засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. Масова інформація — інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб⁷. У ст. 1 аудіовізуальний (електронний) засіб масової інформації — організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв⁸. Проте науковці зауважують, що електронні ЗМІ, у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, пов'язані з якісно новим способом передачі інформації, а тому їх не можна віднести до засобів, призначених для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. Відповідно О.В. Каплій вважає, що основним критерієм для класифікації ЗМІ є форма подання друкованої, аудіовізуальної чи інформації з мережі Інтернет⁹, за яким ЗМІ поділяються на:

- 1) друковані ЗМІ;
- 2) аудіовізуальні ЗМІ
- 3) електронні ЗМІ.

Термін «електронні ЗМІ» визначено і у згаданій вище Рекомендації N R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ»: програми радіо й телебачення, такі служби, як відео за викликом, інтернет, інтерактивне телебачення та ін., а також продукти - відеоігри, CD-роми та ін., за винятком приватних комунікацій, недоступних для громадськості¹⁰.

Слід погодитись із вченими у тому, що сьогодні Інтернет як комунікативний майданчик та простір, де існують медіа-про-

дукти, може замінити традиційні ЗМІ. Він виконує комунікаційну, інформаційну, мобілізаційну, інтеграційну і навіть рекреаційну функції¹¹. П'ять основних типів інтернет-ЗМІ: інтернет-телебачення, інтернет-радіо, інтернет-газети, інтернет-журнали і новинні сайти¹².

Вчені наголошують, що засоби масової інформації не завжди позитивно впливають на розвиток особистості дитини. ЗМІ розвивають комерційні та споживацькі цінності, що призводить до розчарувань у своєму становищі. Зневага молодого покоління до культури, традиційного способу життя та духовних цінностей родини, суспільства призводить до послаблення зв'язку поколінь у межах сім'ї та поглиблює конфлікт між традиційним та новим¹³.

Послаблено контроль держави за змістом, якістю фільмів та передач, що випускаються на екрани. У ЗМІ з'явилась велика кількість комерційної продукції еротичного та відверто порнографічного характеру¹⁴, що створює умови для вчинення насильницьких злочинів.

Оскільки саме в так званому перехідному віці активно формуються власна система сприйняття світу, система цінностей та пріоритетів, то діти переймають різні моделі поведінки дорослих, і, на жаль, насильство стає однією з таких моделей.

Важливо зазначити, що булінг — це насильство не лише серед учнів, але й учнями проти вчителів. Так, 28 лютого Нетішинський міський суд прийняв перше в Хмельницькій області рішення щодо притягнення до адміністративної відповідальності особи за вчинення булінгу. Булером виявився старшокласник однієї із місцевих шкіл, а потерпілим — його вчитель. Булінг проявлявся у систематичних образах та психологічному тиску зі сторони учня¹⁵.

Булінг — це завжди насильство, але не будь-який акт насильства є булінгом. Вчені констатують, що булінг переважно має місце в організованих колективах, виділивши основні соціальні організації, де теоретично він може мати місце, спробуємо поділити булінг на основні види:

- булінг у школі;

- булінг на робочому місці;
- булінг в армії («дідівщина»);
- кібербулінг (насильство в інформаційному просторі)¹⁶.

Науковці пропонують визначення поняття насильства у інформаційному просторі (кібербулінгу): умисні, опосередковані, зазвичай систематичні, протиправні дії з боку учня (учнів) закладів освіти, спрямовані проти іншого учня (учнів) всупереч його (їх) волі, які вчиняються з використанням інформаційно-комунікаційних засобів і виражаються у формі передавання ому учневі (учням) та/або невизначеному колу інших осіб повідомлень, фото-, відеоматеріалів, відеозаписів з метою зганьбити, принизити, залякати, образити, зацькувати його (їх), наслідком чого є порушення прав на безпечне навчання і отримання інформації, таємницю приватного життя, повагу, честь, гідність, майно, здоров'я або життя та спричинення фізичної, психічної, моральної шкоди цьому учневі (учням)¹⁷.

Отже, нестійкість емоційної сфери, несформована ціннісна система, схильність до копіювання «справжньої дорослої поведінки», потреба в самоутвердженні у поєднанні з негативним соціальним оточенням (романтизацією кримінального способу життя, чисельними сценами насильства, жорстокості,) призводить до викривленого уявлення про припустимість агресивної та кримінальної поведінки.

На нашу думку, складність процесу контролю впливу негативної інформаційної продукції на неповнолітніх полягає також у значних масштабах її трансляції, і в першу чергу, в електронних ЗМІ. Можна констатувати, що масштаби показу «агресивної» інформаційної продукції потребують зменшення в цілому.

Негативний вплив ЗМІ на підвищення рівня насильницької злочинної поведінки, відбувається насамперед у поєднанні з психологічною нестійкістю, пониженим рівнем загальної мотивації, нерозвиненою правосвідомістю та правовою культурою неповнолітніх.

З метою нейтралізації негативного впливу ЗМІ, у тому числі електронних, на поведінку неповнолітніх, насамперед запобі-

гання вчиненню ними насильницьких злочинів та булінгу, необхідною є узгоджена діяльність державних та інших органів. Слід забезпечити позитивний виховний вплив ЗМІ на формування особистості в Україні.

У згаданій вище Рекомендації з цього приводу наголошено: зважаючи на доступ до електронних ЗМІ та їхнє використання дітьми й підлітками вдома і в школах, так само, як і на розуміння насильницьких повідомлень, слів і зображень, що передаються такими ЗМІ, батьки й учителі несуть особливу відповідальність. Вони можуть брати цю відповідальність на себе по-різному, у т. ч.:

- i) розвиваючи й підтримуючи критичне ставлення до необгрунтованого показу насильства;
- ii) використовуючи електронні ЗМІ свідомо й вибірково, а також вимагаючи якісних продуктів і послуг;
- iii) заохочуючи дітей і підлітків розвивати критичне ставлення, наприклад, через освіту з питань ЗМІ в сім'ях і школах;
- iv) вивчаючи способи обмеження доступу дітей і підлітків до насильства, що демонструється електронними ЗМІ, якщо воно може зашкодити фізичному, розумовому й моральному розвитку останніх¹⁸.

При цьому, коли мова йде про загальносоціальні заходи, що здійснюються у вказаних напрямках, необхідна ретельна підготовка спеціальних програм із залученням фахівців різних спеціальностей, зокрема, медиків, психологів, педагогів та кримінологів. Це потрібно для того, щоб вплинути різносторонньо, фахово на свідомість неповнолітнього, охопити всі негативні сторони певних небезпечних явищ. Очевидно, що резерв електронних засобів комунікації в сенсі виховного та просвітницького впливу на неповнолітніх є значним.

У кримінологічній літературі висунуто декілька концепцій впливу ЗМІ, у тому числі електронних, на злочинність, основними з них є три: 1) ЗМІ як каталізатор агресивності у суспільстві; 2) ЗМІ як інструмент попередження злочинності; 3) ЗМІ як засіб психологічного впливу (як позитивного, так і негативного) — комбінована концепція¹⁹. Отже, сьогодні, на

жаль переважає негативний вплив електронних ЗМІ на поведінку неповнолітніх. Однак завданням держави є забезпечення позитивного впливу електронних ЗМІ, які повинні формувати правосвідомість і правову культуру молоді.

Деякі форми необґрунтованого показу насильства можуть законним чином бути обмежені, враховуючи обов'язки й відповідальність, що їх несе із собою здійснення права на свободу вираження поглядів; за умови, що такі втручання в свободу вираження поглядів передбачені законодавством і є необхідними в демократичному суспільстві. Засоби, вжиті на протипагу необґрунтованому показу насильства електронними ЗМІ, можна законним чином розглядати як такі, що гарантують повагу людської гідності й захищають вразливі групи, наприклад, дітей і підлітків, фізичному, розумовому й моральному розвитку яких може зашкодити показ такого насильства²⁰.

Таким чином, через електронні засоби комунікації часто здійснюється негативний вплив кримінальної субкультури на поведінку неповнолітніх. Булінг сьогодні є однією із актуальних проблем сучасності, яка потребує ретельного вивчення, однак відсутність достатньої інформації про явище та його різновид (кібербулінг) є перешкодою для розв'язання проблеми протидії насильству серед неповнолітніх. Насильство — поняття більш широке, ніж булінг (новела чинного законодавства України). Булінг у чинному законодавстві України — різновид насильства, яке є вчиняється у школах учасниками освітнього процесу. Цей термін сьогодні має міжнародний характер, уособлює цілу низку соціальних, моральних, психологічних, юридичних і педагогічних проблем. Електронні засоби комунікації здійснюють своєрідний інформаційний фон, на основі якого неповнолітній формує певний світогляд щодо способу і стилю життя, моделей своєї поведінки. За доступ до електронних ЗМІ та їхнє використання неповнолітніми як вдома, так і в школах, батьки й учителі несуть особливу відповідальність, яка полягає у виконанні ними таких завдань: підтримувати критичне ставлення до необґрунтованого показу насильства; використовувати електронні ЗМІ свідомо й вибірково; розробляти способи

обмеження доступу дітей і підлітків до насильства, що демонструється електронними ЗМІ.

1. Пустовий О.О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються безпритульними та бездоглядними дітьми в Україні. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2019. С. 17. 2. Коваленко В.В. Сучасна масова комунікація: носій добра чи криміногенний фактор? *Право України*. 2008. № 4. С. 84. 3. Рекомендація N R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ» Документ 994_735, поточна редакція. Прийняття від 30.10.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_735/ed19971030/find?text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%E5%ED%ED%B3+%C7%CC%B2. 4. Стоп шкільний терор. Як зупинити дитяче насилля (дослідження). URL: <https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/stop-shkilnyy-terror-yak-zupiniti-dityache-nasillya-doslidzhennya-455198.html>. 5. В Україні ухвалили перше судове рішення у справі про булінг. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-buling-sud-dity-agresiya/29767938.html>. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8_%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97. 6. Про інформації: Закон України. Документ 2657-XII, чинний, поточна редакція. Редакція від 01.01.2017, підстава — 1774-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. 7. Про телебачення і радіомовлення: Закон України. Документ 3759-XII, чинний, поточна редакція. Редакція від 04.11.2018, підстава — 2581-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>. 8. Каплій О.М. Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 38. 9. Рекомендація N R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ» Документ 994_735, поточна редакція. Прийняття від 30.10.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_735/ed19971030/find?text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%E5%ED%ED%B3+%C7%CC%B2. 10. Вартанова Е.Л. Новые медиа как фактор модернизации СМИ. *Информационное общество*. 2008. № 5-6. С. 39. 11. Коцарев О.О. Типология Интернет-СМИ. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Сер. Филология. 2006. Т.19 (58). № 5. С. 323-324. 12. Юзікова Н.С. Суспільство і злочинність неповнолітніх у розрізі епох (від Давнини і Середньовіччя до XXI ст.): монографія. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. С. 224. 13. Витвицкая В.В. Уголовно-правовая защита нравственного развития несовершеннолетних. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. Кримінальна юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Спец.випуск № 6. Ч. 1. Луганськ 2010. С. 28. 14. URL: https://protocol.ua/ua/na_

hmelnichchini_sud_priynyav_pershe_v_oblasti_rishennya_shchodo_prytyagnennya_do_vidpovidalnosti_za_vchinennya_bulingu. 15. Ожйова О.М. Булінг. шкільний булінг: поняття та основні форми. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»* / Редкол.: В. І. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків: Вид-во НУА, 2009. Т. 15. С. 160. 16. Лубенець І.Г. Насильство серед учнів шкіл (булінг) в Україні: правові шляхи подолання. *Протидія злочинності: теорія та практика*: мат-ли VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26.10.2018). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 259. 17. Рекомендація N R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ» Документ 994_735, поточна редакція. Прийняття від 30.10.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_735/ed19971030/find?text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%EE%ED%ED%B3+%C7%CC%B2. 18. Мокряк М.О. Теоретичний дискурс ролі ЗМІ у попередженні злочинності. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 287-288. 19. Рекомендація N R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ» Документ 994_735, поточна редакція. Прийняття від 30.10.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_735/ed19971030/find?text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%EE%ED%ED%B3+%C7%CC%B2.

Kvasha Roman. Extension of violence and bullying against smokers: the role of electronic means of communication

Prevention of deviant behavior and juvenile delinquency, especially violent, is one of the priority areas of state policy. In Ukraine, there is a continuous increase in violence among young people and an increase in aggressive behavior among students of general secondary education, which threatens the normal physical and mental development of children. Today, a component such as the influence of the mass media (hereinafter — the mass media), social networks and Internet communities (electronic media, electronic media) acquires a special significance. Electronic communications in many cases have a negative impact of the criminal subculture on the deviant behavior of children and the spread of various forms of violence in the youth environment. Violence among minors is traditionally the focus of the attention of authorized government bodies, as well as academics and the general public. An analysis of the causes and conditions that give rise to violent juvenile delinquency shows that along with other factors — the crisis of morality, economic instability, negative influence on minors' micro-environment, electronic communication media play an important role in spreading violence propagation. Booting today is one of the pressing problems of the present, which requires careful study, but the lack of sufficient information about the phenomenon and its kind (cybersquatting) is an obstacle to solving the problem of counteracting violence

among minors. Bullying in the current legislation of Ukraine is a form of violence that is being committed in schools by participants in the educational process. This term is international in nature today, embracing a whole range of social, moral, psychological, legal and pedagogical issues. Electronic communication implements a unique informational background, on the basis of which a minor forms a certain worldview about the way and style of life, models of their behavior. For access to electronic media and their use by minors at home and in schools, parents and teachers have a particular responsibility to accomplish such tasks: to maintain a critical attitude towards unjustified violence; use electronic media consciously and selectively; develop ways to limit access of children and adolescents to violence, as demonstrated by electronic media.

Key words: juvenile delinquency, electronic communications, violence, bullying, cyberbullying, electronic media.

УДК 343.148

Г. В. МУЛЯР
О. С. ХОВПУН

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Розглядається питання розслідування кримінальних правопорушень (злочинів) економічного спрямування із використанням інформаційним технологій. Особлива увага приділяється проведенню досудового розслідування по кримінальним провадженням у максимально швидкий термін, враховуючи специфіку вказаного різновиду злочинів, збір та закріплення усіх необхідних доказів, збереження юридичних властивостей доказів тощо. Розглядаються можливі суб'єкти вчинення злочину (хакери, крєкери, крєкери-вандали, крєкери-жартівники, фрікери) та способи вчинення: «повітряний змій», «з миру по нитці» та інші.

Обґрунтовано необхідність проведення гласних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, залучення експертів у сфері інформа-

© МУЛЯР Галина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Академії праці, соціальних відносин і туризму

© ХОВПУН Олексій Сергійович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Академії праці, соціальних відносин і туризму